

HABERMASOVA KONCEPCIJA SISTEMSKE KOLONIZACIJE SVETA ŽIVOTA

Habermas' Concept of Systemic Colonization of Lifeworld

ABSTRACT *This paper aims at comprehending the specific nature of Habermas' critical perspective on modernization, defined through the concept of systemic colonization of the lifeworld. The comprehension should be reached through a relatively detailed analysis of the fundamental elements and insights of the theory of communicative action. The first to be analyzed should be the conceptual apparatus that Habermas develops on the basis of synthesizing Mead's symbolic interactionism and Durkheim's concept of social development. Then the paper focuses on the complex concept of lifeworld, that Habermas formulates on the grounds of this conceptual apparatus. The focus of the paper is on understanding Habermas' concept of colonization as a specific communicative-theoretic reinterpretation of the analysis of reification. In the final part, the weaknesses of Habermas' approach to the phenomenon of colonization are considered, such as neglecting the question of contemporary forms of colonization, as well as the overall defensive nature and rationalistic reductionism of his theory.*

KEY WORDS *Habermas, communicative action, modernization, rationality, system, colonization, lifeworld*

APSTRAKT *Rad nastoji da, kroz relativno detaljnu analizu osnovnih elemenata Habermasove teorije komunikativnog delanja, shvati specifičnost kritičkog stanovišta ove teorije spram modernizacije, izraženu kroz koncepciju sistemske kolonizacije sveta života. Najpre se razmatra Habermasov konceptualni aparat razvijen na temelju sinteze Midove teorije simboličke interakcije i Dirkemovog shvatanja društvenog razvoja. Zatim se pristupa analizi složenog pojma sveta života koju Habermas poduzima na temelju pomenutog konceptualnog aparata. Fokus rada je na tumačenju Habermasovog poimanja modernizacije kao paradoksalnog procesa, kako bi se pokušalo izgraditi kritičko razumevanje Habermasovog koncepta kolonizacije kao svojevrzne komunikativno-teorijske reinterpretacije analize postvarenja. U završnom delu rada, razmatraju se nedostaci Habermasovog pristupa fenomenu sistemske kolonizacije sveta života, poput zapostavljanja pitanja savremenih oblika kolonizacije, kao i defanzivnosti i racionalističkog redukcionizma njegove teorijske perspektive.*

KLJUČNE REČI *Habermas, komunikativno delanje, modernizacija, racionalnost, sistem, kolonizacija, svet života*

---

¹ marjani663@gmail.com

U ovom radu pokušao bih da razmotrim nastojanje Jirgena Habermasa da iz perspektive teorije komunikativnog delanja konceptualizuje proces modernizacije u svoj njegovoj kompleksnosti, i da njegovu konfliktnu prirodu obuhvati pojmom systemske kolonizacije sveta života. Pojmovi sistema i sveta života, i odgovarajući koncept kolonizacije, kome će biti posvećena posebna pažnja, predstavljaju osnovni Habermasov kategorijalni aparat u analizi modernizacije. U radu ću nastojati da ukažem na činjenicu da se modernizacija u perspektivi teorije komunikativnog delanja pojavljuje u formi jednog paradoksalnog procesa istovremenog proširenja delatne slobode pojedinca i sve obuhvatnijeg postvarenja društvene stvarnosti.

Samo shvatanje modernosti kao protivurečnog fenomena nije novo – ono je prisutno već u Marksovoj i Veberovoj perspektivi, kao i u kritičkoj teoriji prve generacije Frankfurtske škole, ali ono što Habermasovu analizu čini originalnom i, po našem mišljenju, veoma plodotvornom za razumevanje složenosti savremene društvene dinamike, jeste pristup koji se karakteriše shvatanjem o diferenciranosti društva na domene utemeljene na različitim formama racionalnosti i, sledstveno tome, različitim oblicima društvene integracije – radi se o domenima sistema i sveta života. Kada se predstava o dvoznačnosti modernizacije postavi u kontekst složene interakcije sveta života i sistema, mogu se, po našem mišljenju, prevazići jednostranosti, kako onih pristupa koji modernost tumače kao epohu apsolutne determinacije delatnosti pojedinca savremenim tehnologijama vladanja (kritička teorija), tako i onih koji doba kasne moderne tumače u kategorijama radikalno fragmentovane stvarnosti u kojoj se više ne može govoriti o odnosu subjekt-svet (neki modaliteti postmodernizma).

Ako želimo da razumemo na koji način teorija komunikativnog delanja prilazi svom društvenoanalitičkom zadatku, moramo prvo prepoznati njenu izuzetnu složenost, koja nas navodi da joj pristupimo, kako bi se sam Habermas izrazio, "rekonstruktivno". To bi, po našem mišljenju, podrazumevalo da pre svega razmotrimo konceptualni aparat kojim Habermas pristupa analizi društvene strukture i dinamike. Na tim osnovama mogli bismo zatim poduzeti razmatranje složenih pojmova sistema i sveta života, kao i Habermasove analize modernizacije koja na ovim pojmovima počiva. Koncept kolonizacije izdvojićemo kao značajan element pristupa teorije komunikativnog delanja fenomenu modernosti, kako bismo u završnom delu rada razmotrili njegovu plodotvornost za kritičku analizu dinamike poznokapitalističkih društava, pošto se Habermas na kraju svog dela osvrće na temu savremene kritičke teorije. Pokušaćemo na kraju i da, na tragu nekih od kritičara Habermasove teorije, ukažemo na izvesnu defanzivnost kritičke perspektive teorije komunikativnog delanja, koja proizlazi iz usvajanja systemsko-teorijskog nasleđa, kao i na činjenicu da Habermas, uprkos svojoj kritici moderne filozofije subjekta, ne uspeva u potpunosti da izađe iz okvira krutog racionalizma i evrocentrizma.

Osnovni elementi teorije komunikativnog delanja

Razvoj konceptualnog aparata na temelju Midove teorije simboličke interakcije

U centru Habermasovog teorijskog sistema nalazi se pojam *komunikativnog delanja* – fenomena koji se može pojmiti samo intersubjektivno, dakle ne kao odnos subjekt-objekt, već kao jezička interakcija dvaju ili više aktera orijentisanih ka sporazumevanju: "Koncept komunikativnog delanja razvija intuiciju da je jeziku svojstven telos sporazumevanja" (Habermas, 2002: 82). Pojam komunikativnog delanja Habermas razvija na temelju analitičke filozofije jezika (Karnap, Poper, Vitgenštajn, Ostin), teorije govornog čina Džona Serla i socijalnog bihevizizma Džordža Herberta Mida. U pitanju je diferenciran koncept koji obuhvata kako jezičku interakciju orijentisanu ka sporazumevanju, tako i jezičku koordinaciju ciljno usmerene delatnosti aktera (u potonjem slučaju jezik preuzima funkciju međusobnog usklađivanja strateškog delanja pojedinačnih aktera). Komunikativno delanje se uvek realizuje u specifičnim kontekstima različitih *komunikativnih situacija*. U dotičnim situacijama, akteri komuniciraju putem jezičkih iskaza koji mogu biti *asertorički, normativni i ekspresivni* (Habermas, 1985: 62). Asertorički iskazi orijentisani su ka faktičkom svetu koji okružuje govornika; normativni su orijentisani ka nematerijalnoj sferi društvenih vrednosti, a ekspresivni ka subjektivnom svetu govornika, dakle artikulišu njegova iskustva, afekte i omogućuju intersubjektivizaciju introspekcije.

Habermasov pojam komunikacije uglavnom korespondira sa Midovim pojmom jezičkog stupnja simboličke interakcije. Habermas pod procesom jezičkog sporazumevanja podrazumeva jedan društveno-kulturni fenomen koji leži u temelju ljudske civilizacije, a čiji se nastanak i razvoj može sagledati kako iz filogenetske, tako i iz ontogenetske perspektive. On preuzima Midovo razmatranje ontogeneze simboličke interakcije, u smislu u kome Mid ovaj proces tumači kao razvijanje individualne sposobnosti da se preuzme uloga drugog u komunikativnoj situaciji. U procesu odrastanja, pojedinac uči da koristi jezik, kao simboličku strukturu, u svrhu proizvođenja željenog odgovora kod osobe kojoj upućuje iskaz. Da bi iskaz bio pravilno formulisan i imao odgovarajući efekat, pojedinac mora biti u stanju da *anticipira* odgovor drugog, tj. da formuliše odgovor u sopstvenoj svesti, na osnovu poznavanja *pravila jezičke interakcije* (Habermas, 1985: 22).

Na početku procesa socijalizacije, pojedinac usvaja elemente određenog partikularnog konteksta jezičke interakcije, da bi u kasnijim fazama naučio da interiorizuje celokupan normativni poredak društva (tzv. "uopšteni drugi"). Na temelju poznavanja normativnog poretka društva, koji strukturise jezičku interakciju, pojedinac može da preuzima, u procesu socijalizacije, sve veći broj društvenih uloga. Time sama njegova svest biva sve više *simbolički restrukturirana*,

tj. sve više prožeta društvenim poretkom, "uopštenim drugim" (Habermas, 1985: 23). Sa druge strane, neophodnost koordinacije i harmonizacije sve većeg broja uloga unutar pojedinačne svesti podrazumeva usložnjavanje strukture ličnosti (razvoj ega i superega). U pitanju je integracija sve diferenciranije svesti, na višem stupnju razvoja. Socijalizacija u Midovoj perspektivi podrazumeva svojevrsno *učenje intersubjektivnosti*, dakle istovremeno podruštvljavanje i individuaciju.

Habermas, dakle, utemeljuje paradigmu intersubjektivnosti na Midovoj koncepciji uopštenog drugog, što je Šila Benhabib, po našem mišljenju, s pravom kritikovala u tekstu "Utopijska dimenzija u komunikativnoj etici" kao jedan vid teorijskog redukcionizma. Koncept sporazumevanja, po njenom mišljenju, utemeljen je, u Habermasovoj perspektivi, isključivo na poimanju drugog kao racionalnog bića ovlašćenog za ista prava i dužnosti koja bismo želeli da se pripisuju nama (Benhabib, 1996: 74). Naš odnos prema drugom, kako smatra, u perspektivi teorije komunikativnog delanja vođen je isključivo "normom simetričnog reciprociteta: svako je ovlašćen da očekuje i preuzima od nas ono što možemo očekivati i preuzimati od njega (ibid: 75). Ovakav koncept intersubjektivnosti, prema Šili Benhabib, mora biti dopunjen stanovištem "konkretnog drugog", koje nas, suprotno prethodnom, navodi da sagledamo drugog u njegovoj jedinstvenosti i osobenosti.

Po našem mišljenju, Šila Benhabib dobro uočava racionalistički redukcionizam Habermasove perspektive, koji se ogleda u proceduralističkom poimanju intersubjektivnosti. Postavlja se pitanje zašto Habermas propušta da u svoje zasnivanje paradigme sporazumevanja inkorporira već ostvareni uvid postmodernizma u neophodnost uvođenja ne samo proceduralnog, već i hermeneutičkog senzibiliteta za idiosinkratičnost Drugog u društvenu teoriju, što predstavlja suštinski preduslov oslobađanja od imperijalizma filozofije subjekta, koji tako sistematski kritikuje u "Filozofskom diskursu moderne". Habermasovo redukovanje postmodernizma na antiprosvetiteljstvo, odnosno na antimodernizam, po našem mišljenju, u velikoj je meri neopravdano. U njegovom teorijskom projektu uočava se, kako nam se čini, izvesna težnja ka monopolisanju zadatka prevazilaženja subjektocentrične društvene teorije, kao i ka diskreditovanju teorijskih pravaca koji slede isti cilj.

Na problem racionalističkog redukcionizma teorije komunikativnog delanja vrat ćemo se kasnije.

Sinteza Midove i Dirkemove perspektive u Habermasovom poimanju modernizacije

Na temelju razmatranog koncepta komunikativnog delanja, Habermas formuliše shvatanje društvenog razvoja kao procesa *pojezičavanja svetog*. Pod ovim pojmom podrazumeva se, u najširem smislu, racionalizacija društva putem

prenošenja tereta legitimizacije poretka sa religijskih svetonazora i ritualnih praksi na sam medijum jezičke komunikacije. Naime, na stupnju prvobitnih zajednica, integrisanih ritualnom praksom i mitsko-religijskim interpretacijama sveta, nalazimo najveći *diferencijal racionalnosti* koji se ogleda u strogom razgraničenju domena svetog i profanog. Proces pojezičavanja svetog predstavlja postepeno nivelisanje diferencijala racionalnosti, to jest sve veće prodiranje komunikativne racionalnosti u sakralni domen legitimizacije društvenog poretka. Dakle, formiranje osnovnog vrednosnog konsenzusa, sa uslozljavanjem društva, sve više se oslanja na temeljni princip "prinude boljeg argumenta", inherentan komunikativnom delanju – "autoritet svetog postepeno biva zamenjen autoritetom postignutog konsenzusa" (Habermas, 1985: 77). Komunikativno delanje se tako oslobađa normativnih stega zaštićenih sakralnom austom.

Fenomen pojezičavanja svetog predstavlja, kako se može uočiti, racionalizaciju procesa ostvarenja vrednosnog konsenzusa kroz postepeno kontrahovanje sakralne sfere. Ovakvu konceptualizaciju smera društvene evolucije Habermas utemeljuje na Dirkemovom shvatanju promene oblika društvene integracije, izloženom u *O podeli društvenog rada*. U pitanju je poznato shvatanje o evoluciji društvene solidarnosti od mehaničke ka organskoj, koja se sastoji iz tri osnovna procesa: racionalizacije svetonazora, uopštavanja vrednosti, kroz univerzalizaciju zakona i morala i, najzad, jačanja individualizma sve do razvoja modernog "kulta pojedinca" (Habermas, 1985: 84). Habermas prihvata ovu koncepciju društvenog razvoja i postavlja je u kontekst delovanja jezika kao medijuma racionalizacije. Sva tri procesa odvijaju se, po Habermasu, posredstvom jezika, kome on pripisuje tri odgovarajuće funkcije: čuvanje i prenošenje kulturnih obrazaca, realizaciju vrednosti i formiranje ličnosti.

Habermas naglašava da sva tri procesa, konstituentna za modernizaciju, konvergiraju u pravcu restrukturacije temelja normativnog poretka društva, koji postaje sve više baziran na konsenzusu ostvarenom kroz komunikativno delanje, a sve manje počiva na autoritetu svetog. Oslobođanje potencijala komunikativne racionalnosti predstavlja postepen proces koji karakterišu promene u *formama razumevanja*. Pojam forme razumevanja odnosi se na različite stupnjeve diferencijala racionalnosti u različitim etapama društvenog razvoja (Habermas, 1985: 190). Forma razumevanja je, slično Fukoovom pojmu dubinskog znanja, fenomen koji ograničava opseg mogućnosti diskurzivnog tematizovanja stvarnosti.

U predmodernim formama razumevanja, racionalizacijski potencijal komunikativnog delanja bio je neutralizovan. Međutim, proces pojezičavanja svetog koji teče kroz istoriju omogućio je progresivno smanjenje diferencijala racionalnosti, te je u tom smislu doveo do sve većeg povlačenja sfere neupitnog, argumentovanju nedostupnog domena sakralne legitimizacije. U tome se suštinski sastoji proces racionalizovanja socijalne integracije. Idealnotipsko "dovršenje moderne" u stvari

podrazumeva da komunikativna racionalnost prožme celokupnu sferu simboličke reprodukcije društva.

Paralelno sa ovim procesom, teče i, takođe komunikativnim delovanjem posredovana, diferencijacija društva na kulturu, institucionalni sistem i ličnost – diferencirano društvo se potom komunikativno integriše, kroz izgradnju neprisilnog konsenzusa. Kao rezultat procesa, javlja se međutim i potreba za koordinacijom sve gušćih mreža delanja, koordinacijom koja ne podleže logici sporazumevanja, već *funkcionalno prožima posledice* individualne delatnosti (Habermas, 1985: 117). Radi se o sistemskoj integraciji, koja predstavlja komplement socijalnoj. Sva tri procesa – pojezičavanje svetog, diferenciranje društva i razvoj sistemske integracije, predstavljaju komponente složenog procesa modernizacije. Da bismo prikazali celovitu sliku kompleksne dinamike modernih društava, moramo se upoznati sa Habermasovim konceptima sistema i sveta života.

Pojmovi sistema i sveta života: dvostepeni model društva

Struktura i dinamika sveta života

Na temelju sinteze Midove i Dirkemove teorije, Habermas razvija dvodimenzionalni koncept integracije delanja u savremenim društvima. Kao što smo napomenuli, moderna društva diferencirana su na tri fundamentalna aspekta: kulturu, institucionalni sistem i ličnost. Naznačili smo da se reprodukovanje sva tri aspekta vrši posredstvom komunikativnog delanja, kroz procese transmisije kulturnih obrazaca, realizovanja vrednosti i socijalizacije. Celokupna pomenuta dinamika u perspektivi teorije komunikativnog delanja predstavlja *socijalno integrisanje društva kao sveta života*. Da bi se shvatio koncept sveta života, potrebno je povezati dve teorijske ravni na kojima ga Habermas, po našem mišljenju, upotrebljava. Jedna od njih je ravan razmatranja socijalnog integrisanja modernih društava putem komunikativnog delanja. Druga ravan je fenomenološka i svet života tumači kao referentni okvir sporazumevanja.

Što se tiče prve ravni, može se reći da nam se društveni totalitet otkriva kao svet života, kada celokupan proces društvene reprodukcije posmatramo kao neposredni učesnici. U svakoj pojedinačnoj komunikativnoj situaciji, u kojoj sagovornici razmenjuju iskaze upućujući jedan drugome zahteve za važenjem, možemo videti "jedinicu" celokupne društvene reprodukcije (Habermas, 1985: 120/1). U njoj se sagovornici orijentišu prema sve tri dimenzije društvene stvarnosti, potvrđujući njihovo "važenje": prema činjeničnom poretku u asertoričkim iskazima, afirmišući kulturni obrazac kao okvir tumačenja objektivne stvarnosti; prema institucionalnom poretku u normativnim, potvrđujući validnost normi na kojima se temelje zahtevi za važenjem; i najzad prema sopstvenom unutrašnjem svetu u

ekspresivnim iskazima, utvrđujući strukture ličnosti formirane u procesu socijalizacije.

Kao što se vidi, Habermas formuliše jedno kompleksno, "strukturacijsko" shvatanje fenomena socijalne integracije i reprodukcije, posredovanih jezičkom komunikacijom. U komunikativnom delanju, kao "tranzitnoj stanici energija društvene solidarnosti", kristalizovane forme kulturnog obrasca, institucionalni sistem i strukture ličnosti istovremeno uslovljavaju delatnost pojedinaca u jezičkoj interakciji, i bivaju njome reprodukovani. Kako Habermas naglašava u *Postmetafizičkom mišljenju*: "Između sveta života kao resursa iz koga se napaja komunikativno delanje, i sveta života produkta tog delanja, postoji kružni proces u kojem iščeznuće transcendentalnog subjekta nije ostavilo nikakvu prazninu" (Habermas, 2002: 55). Nasuprot uslovljenosti izgrađenim strukturama sveta života stoji bazična sloboda konstitutivna za društveno-reproduktivni proces – sloboda zauzimanja *da/ne stanovišta* svakog sagovornika u komunikativnoj situaciji.

Dakle, vidimo da se pojam sveta života može shvatiti makrostrukturalno kao totalitet društvene stvarnosti u procesu socijalnog integrisanja kroz komunikativno delanje. Da bi se razumelo kako taj proces teče na nivou svakodnevne jezičke interakcije, treba spustiti pogled na konkretne komunikativne situacije i videti kako se sagovornici sporazumevaju, reprodukujući sve aspekte društvenog poretka i istovremeno realizujući svoju slobodu delanja. Habermas se, u konkretizaciji pojma sveta života, oslanja na Huserlov istoimeni fenomenološki koncept, tumačeći svet života kao *zalihu kulturnih samorazumljivosti*, na temelju koje sagovornici grade zajedničku definiciju situacije u kontekstu različitih tema jezičke interakcije. To je, dakle, druga ravan na kojoj Habermas upotrebljava pojam sveta života.

Postavljanje pojma sveta života u okvire teorije komunikativnog delanja podrazumeva da se njegova *zajednička priroda* shvati intersubjektivno, jer se on realizuje i reprodukuje kroz jezičko sporazumevanje. Teorija komunikativnog delanja svet života poima kao kompleksnu celinu kulture, institucija i ličnosti. Komunikativne situacije su, kako smo već naglasili, strukturacijske u trostrukom smislu. Delanje, ili ovladavanje situacijama, otkriva se kao proces u kome je akter istovremeno inicijator svog uračunljivog postupanja i proizvod tradicija u čijim se okvirima nalazi (kultura), grupa solidarnosti kojima pripada (normativni sistem), kao i socijalizacije i procesa učenja kojima je podvrgnut (ličnost).

Habermas identifikuje tri glavna procesa društvene reprodukcije kroz komunikativno delanje. Proces *kulturne reprodukcije* podrazumeva povezivanje novih situacija sa postojećom celinom već interpretiranih u *semantičkom domenu*, čime se osigurava kontinuitet tradicije. *Socijalna integracija* (u užem smislu) sveta života takođe osigurava povezivanje novih situacija sa već interpretiranim, ali u prostornoj dimenziji. Svrha komunikativnog delanja u ovom slučaju jeste stabilizacija grupnih identiteta. Najzad, proces *socijalizacije novih članova*

podrazumeva da se komunikativnim delanjem vrši kontekstualizacija novih situacija u dimenziji istorijskog vremena (Habermas, 1985: 141).

Kao što se može videti, društveno-kulturni razvoj u velikoj je meri uslovljen ograničenjima koje postavlja komunikativno delanje. Evolucionarna teza teorije komunikativnog delanja, utemeljena na pojmu sveta života, tvrdi, dakle, da "što se više strukturne komponente sveta života i procesi koji doprinose njihovom održanju diferenciraju, konteksti interakcije sve više bivaju uslovljeni racionalno motivisanim sporazumevanjem, to jest formiranjem konsenzusa koji *suštinski* počiva na autoritetu boljeg argumenta". (Habermas, 1985: 145). Ishodište modernizacije trebalo bi da predstavlja stanje u kome reprodukcija sveta života nije više samo posredovana medijumom komunikativnog delanja, već postaje *utemeljena u* interpretativnim postignućima samih delatnika.

Dvostepeni model društva: racionalizacija sveta života i osamostaljivanje sistemskih domena

Habermasov dvostepeni model društva treba da omogući sagledavanje procesa modernizacije kao istovremenog napredovanja dve forme integracije, sistemske i socijalne, u funkciji povezivanja sve diferenciranih struktura sveta života. Sistemska integracija počiva na funkcionalnom koordiniranju posledica ciljano usmerenog delanja pojedinaca, i kao takva izmiče percepciji aktera u komunikativnoj situaciji. Kao što Habermas naglašava, iz perspektive aktera čitava društvena dinamika otkriva se kao konsenzualna reprodukcija društva kroz medijum komunikativnog delanja. Iz perspektive posmatrača koji, pak, ne učestvuje u simboličkoj reprodukciji društva, celokupna dinamika poprima karakteristike sistemske stabilizacije, to jest funkcionalno-racionalnog delovanja, čime iz vidokruga nestaje aspekt intersubjektivnosti i njemu inherentne komunikativne racionalnosti. Najvažniji zadatak teorije komunikativnog delanja jeste upravo da sintetizuje obe partikularne perspektive kroz dvostepeni model društva (ili, tačnije, društvene modernizacije). Realizacijom ovog zadatka ispunjava se jedan od, po Habermasu, suštinskih imperativa društvene teorije, koji formuliše u *Filozofskom diskursu moderne* – očuvanje predstave o kompleksnosti modernizacijskih procesa. Tako biva aktuelizovan, u dvostepenom modelu društva, motiv modernizacije kao istovremenog oslobađanja i podvrgavanja jačoj kontroli individualnog delanja, u kome racionalizacija sveta života postaje suštinski aspekt emancipacije.

Fenomen sistemske integracije u kontekstu teorije komunikativnog delanja ne treba posmatrati kao antipod socijalnoj, već kao njen korelat koji se javlja na određenom stupnju racionalizovanosti sveta života. Treba, kako nam se čini, imati u vidu da Habermas dinamiku sistema i sveta života poima u dvostrukom smislu. Na epistemološkoj ravni, u kritici društveno-teorijskog redukcionizma, Habermas ove

pojmove tretira kao sveobuhvatne analitičke perspektive. Celokupnoj društvenoj stvarnosti može se prići iz perspektive sveta života (to je akterski, "razumevajući" pristup) ili iz perspektive sistema (struktural-funkcionalistički pristup), pri čemu teorija komunikativnog delanja predstavlja pokušaj sinteze (Habermas, 1985: 118). Na ravni analize modernizacije, pak, pojmovi sistema i sveta života poprimaju značenje dvaju *domena* savremenih društava koje karakterišu različiti principi integracije: socijalne, koja se ostvaruje na temelju komunikativne racionalnosti, i sistemske, koja počiva na funkcionalnoj.

Pojam sistema u kontekstu analize modernizacije možemo najsažetije definisati kao segment društvene stvarnosti u kome je ostvarivanje integracije prenešeno s medijuma jezika na nejezičke medije novca i moći. Time dotični segment postaje u suštini autonoman u odnosu na totalitet svetoživotne reprodukcije društva, jer ne podleže normativnim zahtevima inherentnim komunikativnom delanju (Habermas, 1985: 263). Medij oslobođen normativnih zahteva služi za koordinaciju ciljno-racionalnog delanja pojedinaca koji slede sopstvene interese, i na taj način sistemski stabilizuje komplekse delanja. Akteri su unutar sistemskog domena oslobođeni imperativa ostvarivanja jezičkog konsenzusa – od njih se očekuje samo prihvatanje legitimnosti medija. Na taj način društveno delanje može sve više da se modeluje prema principu efikasnosti, koji predstavlja temeljno načelo sistemske integracije. Habermas u analizi modernizacije pod sistemskim domenima podrazumeva privredu, koja počiva na mediju novca, i političko-administrativni domen, utemeljen na mediju moći.

Analiza modernizacije kroz prizmu dvostepenog modela društva

Habermas modernizaciju tumači, pomoću dvostepenog modela društva, kao proces "diferencijacije drugog reda". Sa jedne strane, sistem i svet života postaju diferencirani iznutra – sistem se usložnjava, a svet života racionalizuje. S druge strane, dva domena društvene stvarnosti diferenciraju se jedan u odnosu na drugi – sistemi stiču autonomiju u odnosu na svet života, postajući segmenti "anormativne društvenosti". Ipak, svet života, kao domen simboličke reprodukcije kulturnog obrasca, institucionalnog sistema i ličnosti, i dalje definiše poredak celokupnog društva. Iz tog razloga, osamostaljeni domeni sistemske integracije moraju biti "ukotvljeni" u svetu života (Habermas, 1985: 154).

Suštinu procesa modernizacije, po Habermasu, predstavlja postepeno razdvajanje sistemske i socijalne integracije, koje su u prvobitnim društvima stopljene, što se može videti na primeru ekonomske razmene. Habermas u tom smislu koristi poznato socijalno-antropološko zapažanje Malinovskog, da je razmena u tzv. "primitivnim društvima" imala ne samo funkciju materijalnog održanja društva, već i simboličke integracije, potvrđivanja solidarnosti kao temelja

kohezije. U savremenim društvima, pak, domen ekonomske razmene oslobođen je funkcije reprodukcije vrednosnog sistema, jer interakcija počiva na anormativnom medijumu novca. Proces osamostaljivanja sistemskih domena Habermas naziva objektivizacijom društvene stvarnosti, kojom "društveni sistem definitivno izlazi iz okvira horizonta sveta života, i izmiče intuitivnom znanju svakodnevne komunikativne prakse" (Habermas, 1985: 173).

Dakle, društvena stvarnost postaje kroz modernizaciju sve više rascepljena na dva domena: na sferu reprodukcije sveta života koja ostaje dostupna akterima, i na sferu anormativnog delanja regulisanog medijima novca (ekonomija) i moći utemeljene na birokratskom poretku (administracija). Rastuća potreba za efikasnom koordinacijom delanja u sve složenijim društvima uslovljava povratno delovanje sistema na racionalizovani svet života, tako da sve veći deo interakcije biva koordiniran sistemskim medijima. Svet života je sve manje potreban kao kontekst integracije delanja, jer svetoživotna integracija predstavlja kompleksan proces izgradnje neprisilnog konsenzusa, koji sa sobom nosi i veliki vremenski trošak i veliki rizik od neuspeha uspostavljanja konsenzusa.

Zbog potreba brzog prevazilaženja potencijalno dezintegrišućih izazova, moderno društvo pretpostavlja efikasnu sistemsku integraciju socijalnoj. Nejezički mediji novca i moći počinju da povezuju delanje u sve složenije mreže u prostoru i vremenu, koje nijedan akter ne mora da razume i za koje niko ne mora biti odgovoran (Habermas, 1985: 184). Međutim, kao što je pomenuto, sami mediji novca i moći u krajnjoj liniji zavise od ukotvljenosti u svetu života. U tom smislu moguć je uticaj u oba smera – Habermas smatra da nejezički mediji mogu posredovati uticaj sistema na svet života podjednako kao i uticaj potonjeg na prvo (ibid: 185).

Proces ekspanzije systemske integracije na račun racionalizovanog sveta života, posredovan medijima novca i moći, Habermas naziva "medijacijom" sveta života. On prihvata medijaciju kao nužan ishod uslozňjavanja društvene stvarnosti usled racionalizacije sveta života. Složenost zadatka reprodukcije savremenih društava podrazumeva prenošenje koordinacije složenih mreža delanja na nejezičke medije. Proširenje domena funkcionalne racionalnosti u modernim društvima je nužno, paralelno sa racionalizacijom sfere simboličke interakcije. Upravo u ovoj istovremenosti napredovanja obe forme racionalnosti – funkcionalne i komunikativne, sastoji se paradoks modernizacije.

Osvrnuli smo se ranije na pojam *forme razumevanja*. U kontekstu interakcije systemske i socijalne integracije, razvoj *moderne* forme razumevanja podrazumeva kako osamostaljivanje sistemskih domena od sveta života, tako i proces oslobađanja komunikacije od izvanjezičkih ograničenja. To znači da normativne prepreke komunikativnom delanju nestaju sa racionalizacijom sveta života. Dostične prepeke u realizaciji komunikativne racionalnosti imale su, u formi religijskih svetonazora i

ritualnih praksi, prevashodno ulogu legitimacije društvenih nejednakosti. Da bi se uspešno ostvarila materijalna reprodukcija klasnog društva, bilo je potrebno "imunizovati" svet života od razvijanja kritičkog potencijala inherentnog komunikativnoj racionalnosti (Habermas, 1985: 189).

Ovakva imunizacija uspevala je na temelju razgraničenosti svetog i profanog. Na jednom kraju evolutivne skale formi razumevanja, u mitološkoj formi, nalazi se ritualna praksa, a na drugom, u modernoj formi, praksa *argumentacije*, diskurzivnog formiranja volje, u kojoj ne postoje ograničenja racionalnom sporazumevanju. Racionalizacija sveta života podrazumeva, kao što je već naglašeno, prenošenje legitimizacije na sam medijum jezika. Do kraja racionalizovani svet života (koji predstavlja idealni tip u teoriji komunikativnog delanja) bio bi, dakle, u potpunosti oslobođen sputavanja racionalnog potencijala jezičke interakcije u cilju proizvodnje pristanka na nejednakosti.

Pojam kolonizacije sveta života

Kolonizacija u svetlu Veberove teorije modernosti

Na Veberovo nasleđe Habermas se oslanja preuzimajući koncept birokratizacije i Veberovo poimanje modernosti uopšte, koje se od Parsonsovog razlikuje senzibilitetom za probleme pojedinačnog aktera. Veberova perspektiva je zapravo plodotvornija od Parsonsove jer omogućava bolji uvid u složenosti i protivurečnosti modernizacije, ali njen osnovni nedostatak predstavlja redukcionističko poimanje racionalizacije kao napredovanja samo jedne dimenzije racionalnosti – instrumentalne. Kao i u Parsonsovom slučaju, nedostatak dimenzije komunikativnog delanja onemogućava teorijsko sagledavanje *dvostrukosti racionalizacije* kao istovremenog napredovanja funkcionalne, sa jedne, i komunikativne racionalnosti, sa druge strane: "racionalizacija konteksta komunikativnog delanja i razvoj podsistema ciljno-racionalnog ekonomskog i administrativnog delanja jesu dva procesa koji se moraju strogo analitički razdvojiti" (Habermas, 1985: 303).

Zbog jednodimenzionalnog poimanja racionalizacije, Veber negativne posledice modernosti poima prevashodno u terminima napredovanja instrumentalne racionalnosti, lišene vrednosnog utemeljenja, na račun vrednosno-racionalno motivisanog delanja utemeljenog, u slučaju zapadnih društava od šesnaestog veka naovamo, u etici protestantizma. Interna napetost modernizacije kod Vebera se shvata prevashodno kroz prizmu birokratizacije, kao centralnog elementa racionalizacije zapadnih društava. Međutim, zbog odsustva komunikativnog delanja iz Veberove perspektive, ne mogu se na temelju koncepta birokratizacije razgraničiti pojmovi medijatizacije i kolonizacije. Kolonizacija nastupa u trenutku kada se kriza

u domenu materijalne reprodukcije može izbeći samo po cenu narušavanja poretka simboličke reprodukcije, to jest, kada materijalna kriza na biva transponovana na nivo svetoživotne interakcije kao subjektivna kriza identiteta.

Habermas, na temelju Veberovog shvatanja birokratizacije, navodi tri ključna aspekta racionalizacije: 1. Nastanak modernih kapitalističkih društava podrazumeva institucionalno utemeljenje motivacionih struktura (unutar organizacija) baziranih na postkonvencionalnom moralu i formalnom pravu. 2. Kapitalistička modernizacija podrazumeva takav obrazac da kognitivno-instrumentalna racionalnost prelazi okvire ekonomskog sistema i države i prelijeva se u druge, komunikativno strukturirane domene društvenog života i potiskuje komunikativnu racionalnost. 3. Ovakav proces rezultira smetnjama u sferi simboličke reprodukcije sveta života (Habermas, 1985: 305). Veberova perspektiva omogućava sagledavanje prvog aspekta, međutim, racionalizacija sveta života, kao i njeno ugrožavanje širenjem systemske racionalnosti, ostaju zanemareni. Veberovo shvatanje modernizacije usredsređeno je na racionalizaciju *delatnih orijentacija* aktera, i stoga ne razgraničava pojmove sistema i sveta života. Uvođenjem komunikativnoteorijskog koncepta razdvajanja sistema i sveta života kao različitih formi društvene integracije, proces birokratizacije poima se u manje problematičnom svetlu, kao napredovanje systemske racionalnosti u sferama materijalne reprodukcije društva.

Da bi se shvatilo u kom trenutku širenje systemske integracije počinje da narušava strukture simboličke, potrebno je konceptualizovati društvenu dinamiku kao složenu interakciju sistema i sveta života. Karakteristike ove interakcije u modernim društvima Habermas predstavlja jednom četvoročlanom shemom. Svet života u modernom društvu strukturiran je u kategorijama *javne i privatne sfere* – prva predstavlja savremenu nuklearnu porodicu, a druga domen javnosti. Javnost predstavlja domen političke delatnosti i svesti građana u savremenim demokratijama, prožet komunikativnom racionalnošću, u kome se delanje oslanja na princip argumentacije – diskurzivnog formiranja volje koje počiva na prinudi boljeg argumenta. U kontekstu racionalizacije sveta života, i privatni domen porodice podleže, u procesu modernizacije, racionalizovanju komunikativne prakse u smislu povlačenja nediskurzivnih autoriteta iz unutarporodičnih odnosa.

Domeni porodice i javnosti reprodukuju se simbolički kroz komunikativno delanje, a stoje naspram osamostaljenih systemskih domena ekonomije i države, tj. administrativnog poretka. Habermasova shema konceptualizuje dve vrste odnosa: između privatnog domena sveta života i ekonomskog sistema, i između javnosti i administrativnog aparata. Prvi odnos karakterišu dve dimenzije razmene: radne snage za novčani prihod kroz ulogu zaposlenog, i potražnje za materijalna dobra i usluge, kroz ulogu potrošača. Što se tiče odnosa javnosti i administrativnog sistema, osnovne dimenzije interakcije predstavljaju, sa jedne strane, razmena poreza za organizaciona postignuća države, a sa druge razmena političkih odluka (sistema) za

masovnu lojalnost (javnog mnjenja). U prvom slučaju pojedinci preuzimaju na sebe ulogu klijenta socijalne države, a u drugom ulogu građanina – učesnika u demokratskom upravljanju društvom.

Ovakvim modelom interakcije sistema i sveta života, teorija komunikativnog delanja dolazi u mogućnost da Veberove teze o gubitku slobode i smisla razvije u kontekstu negativnog sistemskog dejstva na sferu simboličke reprodukcije. Naime, prvoj dimenziji interakcije dveju sfera odgovara pojam monetarizacije – rad biva apstrahovan kroz novčanu kvantifikaciju, i redefinisani u kategorijama organizacione racionalnosti. Usled toga pojedinac u savremenom društvu počinje da oseća da potencijal slobode, kao kreativnog samoostvarenja kroz rad, ostaje nerealizovan. Ovakvo osećanje moguće je stoga što je pojedinac socijalizovan u privatnoj sferi sveta života – modernoj porodici, gde usvaja shvatanje o radu kao delatnosti kroz koju gradi lični identitet. Krucijalno je shvatiti da je izgubljena sloboda, u ovom slučaju, upravo prvobitno *stečena kroz racionalizaciju sveta života*. Upravo u tome se, prema našem shvatanju Habermasa, sastoji paradoks modernizacije kao *istovremenog* osvajanja i gubitka slobode, emancipacije i porobljavanja, paradoks koji Veber nije mogao u potpunosti da obuhvati svojom koncepcijom racionalizacije.

Monetarizacija, dakle, predstavlja jednu dimenziju sistemske kolonizacije sveta života, u trenutku kada počinje da podvrgava pojedinca organizacionim principima savremene ekonomije u toj meri, da potiskuje estetičko-praktičku racionalnost iz osnova njegove delatne motivacije. Drugu dimenziju predstavlja *birokratizacija*, u slučaju kada prodiranje birokratskog organizacionog principa u domen javnosti počinje da potiskuje moralno-političku racionalnost, kao temelj delanja politički svesnog građanina. Kolonizacija se, dakle, ogleda u istovremenoj monetarizaciji i birokratizaciji *komunikativno već racionalizovane* svakodnevne prakse u privatnoj i javnoj sferi. Ovakvim shvatanjem Habermas komunikativno-teorijski elaborira Veberovu kritičku dijagnozu vremena.

Nakon razmatranja birokratizacije i monetarizacije, Habermas se okreće pitanju komunikativno-teorijskog redefinisavanja Veberove ideje gubitka smisla (Sinnlosigkeit). Kolonizovani svet života može proizvoditi samo jedno-dimenzionalne životne orijentacije u političkom i radnom domenu, usled prodiranja sistemske racionalnosti u privatnu i javnu sferu. Ovaj proces predstavlja za Habermasa jedan aspekt kolonizacije. Poima ga prevashodno kao prodiranje kognitivne (sistemske) racionalnosti, oličene u anormativnim i objektivizovanim fenomenima birokratije i kapitalističkog tržišta, u sfere moralno-političke i estetičko-praktičke racionalnosti, koje leže u osnovi svetoživotnih domena političke prakse i kreativne samorealizacije kroz rad.

Drugi aspekt kolonizacije predstavlja *kulturno osiromašenje*, koje nastaje kao rezultat razvoja ekspertske kultura (Habermas, 1985: 327). Naime, svet života se,

kao što je pomenuto, diferencira s obzirom na tri komunikativna zahteva za važenjem – kognitivnim, normativnim i ekspresivnim, tako da se problemi odnošenja pojedinca prema stvarnosti diferenciraju u kategorijama istinitosti, normativne ispravnosti i autentičnosti, odnosno lepote. Racionalizacija u savremenom društvu dostiže stupanj institucionalizacije različitih svetoživotnih dimenzija: u kognitivnoj oblasti u formi naučnog diskursa, u normativnoj dimenziji morala i prava u formi naučnog izučavanja prava, i u domenu umetnosti, u formi profesionalne produkcije i kritike umetničkih dela. Moglo bi se reći da u ovom modelu ekspanzija objektivirajućeg naučnog diskursa ima i reifikujuću ulogu : "... u meri u kojoj objektivirajući opisi društva ulaze u svet života, mi sami sebi, kao komunikativno delatni subjekti, postajemo strani (Habermas, 2002: 196).

Dakle, kolonizacija se mora konceptualizovati istovremeno kao sistemski indukovana *reifikacija*, u smislu monetarizacije i birokratizacije, i kao *profesionalizacijom* uslovljeno kulturno osiromašenje sveta života.

Kolonizacija u kontekstu marksističke perspektive

Pomenuli smo da se, po našem mišljenju, suštinska interna napetost modernizacije sastoji za Habermasa u istovremenosti racionalizacije diferenciranih sfera sveta života i kolonizujućeg dejstva osamostaljenih sistemskih domena na svetoživotnu simboličku reprodukciju (u formi birokratizacije i monetarizacije). Habermas ovakvo shvatanje formuliše detaljnije kroz tretiranje pojma kolonizacije iz Marksove perspektive, nastojeći istovremeno da prevaziđe njena ograničenja. On Marksovu kritiku poima u kategorijama utopije razuma, kao produkta osamnaestovekovnog Prosvetiteljstva. Radi se, po njemu, o građanskoj ideologiji koja se razvila nasuprot nastajućim društvenim realnostima industrijalizacije. Utopija razuma, kako smatra, podrazumeva konceptualizovanje slike poželjnog društva kao potpuno racionalizovanog sveta života, u kome je komunikativno delanje potpuno autonomno, oslonjeno na interne principe, i ograničava dinamiku osamostaljenih sistemskih domena i ekspertskih kultura, prevazilazeći na taj način izazove reifikacije i gubitka smisla (Habermas, 1985: 329).

Habermas nastoji da Marksovu analizu modernizacije sagleda u komunikativno-teorijskim kategorijama i poveže je sa već reinterpretiranim Veberovim nasleđem. Centralni pojam koji marksističkom tumačenju modernizacije daje originalnost predstavlja koncept realne apstrakcije, pod kojim se podrazumeva transformacija realnog rada u apstraktni, monetarizovani (Habermas, 1985: 335). Međutim, marksizam potcenjuje značaj interakcije moderne političke sfere (birokratskog sistema) i sveta života, tj. značaj birokratizacije, na koju se, pak, fokusira Veberova perspektiva. Ono što povezuje obe perspektive jeste, već

pomenuto, jednostrano sagledavanje modernizacije kao napredovanja isključivo instrumentalne racionalnosti i zanemarivanje racionalizacije sveta života.

Kod Marksa je, što predstavlja prednost u odnosu na Vebera, prisutna diferenciranost teorijske perspektive, u vidu senzibiliteta za dva različita vida društvene integracije. Marks se u svojoj analizi modernizacije bavi kako problemima sistemske integracije, oličene u principima funkcionisanja savremenog kapitalističkog društva, tako i razaranjem tradicionalnih formi socijalne integracije do kojih dolazi usled industrijske revolucije. Habermas smatra da se Marksova analiza može podeliti na dva aspekta – teoriju vrednosti, u kojoj se tretira sistemska integracija savremenog društva kroz prizmu koncepta komodifikacije, i teoriju klasne borbe, u kojoj se analizira razaranje predmodernih društvenih formi koje rezultira iskorenjenošću čoveka i proletarizacijom. U *Kapitalu* su prisutna oba teorijska jezika, ali ih je bilo nemoguće na adekvatan način povezati bez koncepta komunikativne racionalnosti.

Osnovni nedostatak Marksove teorije jeste usvajanje Hegelovog nasleđa "mišljenja totaliteta". Ono podrazumeva da se korenita društvena transformacija predmodernog u kapitalističko društvo posmatra isključivo sa stanovišta "izgubljenog jedinstva" (sistemske i socijalne dimenzije integracije). Marks potpuno zanemaruje mogućnost da je diferencijacija društva u smislu osamostaljivanja kapitalističkog privrednog sistema i državne administracije istovremeno i jedan viši i evolutivno napredniji stupanj integracije u odnosu na tradicionalna društva (Habermas, 1985: 339). Usled shvatanja društva kao totaliteta, Marks previda intrinzične kvalitete delingvistifikovanih medija, koji razaraju pred-moderne, feudalne strukture staleškog društva. On ne pravi razliku između opšteg nivoa sistemske diferencijacije kao evolutivno višeg stupnja društva, i *klasno-specifičnih* formi u kojima se pomenuti nivo diferencijacije institucionalizuje (ibid: 340).

Pored toga, Marks zanemaruje dimenziju racionalizacije sveta života, koja se odvija pre, i potom paralelno sa, osamostaljivanjem sistemskih domena i u stvari ga omogućuje. Njegov koncept revolucije zapravo podrazumeva ponovno uspostavljanje totaliteta društva, u kome se sistemska integracija (u smislu kapitalističke reprodukcije) stapa sa socijalnom, svetoživotnom, bivajući zapravo supsumirana pod njene principe. Sličan prigovor Habermas upućuje marksizmu i filozofiji prakse i u *Filozofskom diskursu moderne*: "Filozofiju prakse vodi intuicija da i pod funkcionalnim ograničenjima vrlo kompleksnih društvenih sistema ima izgleda za ozbiljenje ideje čudorednog totaliteta" (Habermas, 1984: 63).

Nakon razmatranja nedostataka Marksove analize modernizacije, Habermas izlaže shvatanje prema kome se u savremenom kapitalizmu kolonizacija sveta života odvija prvenstveno kroz delovanje socijalne države. Videli smo da je pojam kolonizacije već prilikom razmatranja Veberove teorije modernizacije konceptualizovan kao proces istovremenog monetarizovanja i birokratizovanja sveta

života. U tom pogledu ključni elementi kolonizacije bili su odnosi ekonomskog sistema i pojedinca u privatnoj sferi, i odnosi političkog sistema i individue u sferi javnosti. Ovakva koncepcija kolonizacije može se obuhvatiti marksističkom perspektivom klasne borbe uprkos nedostatku uvida u proces racionalizacije sveta života – marksizam može da analizira uticaj ideološke produkcije masovne lojalnosti u političkoj interakciji i komodifikacije u ekonomskoj. Međutim, u pozno-kapitalističkom društvu kolonizacija poprima nešto drugačiji, marksizmu stran oblik, što u suštini predstavlja posledicu *evolucije sistema* u 19. i 20. veku.

Evolucija države predstavlja proces povećanja kompleksnosti sistema, kroz koji se sistem prilagođava racionalizovanom svetu života i njegovim zahtevima formulisanim u prosvetiteljskoj građanskoj ideologiji. Prilagođavanjem sistem nastoji da neutralizuje sveto-životno ograničavanje funkcionalno-racionalnih imperativa. Habermas analizira ovaj proces kroz pojam *juridifikacije*, tj. evolucije državno-administrativnog sistema u epohi moderne. Dakle, evolucija države se može shvatiti kao komplement racionalizaciji sveta života, kojim se oslobođeni kritički potencijal nastoji podvesti pod sistemsku integraciju. To se postiže institucionalizovanjem društvenih protivurečnosti, kako ne bi bio ugrožen imperativ kapitalističke ekspanzije. Habermas naglašava da su kapitalizam i demokratija suštinski suprotstavljeni, pošto počivaju na principima različitih formi integracije (Habermas, 1985: 345).

Razvoj socijalne države predstavlja najviši nivo sistemskog obuhvatanja racionalizovanog sveta života, u funkciji reprodukcije poretka nejednakosti. *Državni intervencionizam* u ekonomskoj sferi omogućava ublažavanje materijalnih nejednakosti bez opasnosti po temeljne principe kapitalističke društvene reprodukcije. Politički sistem *masovne demokratije* pretvara aktivistički potencijal oslobođen kroz racionalizaciju sveta života u sterilnu formu biračkog prava, kojim se zapravo ne omogućava suštinski uticaj na oblikovanje politike. Radi se, dakle o proceduralnosti masovnih demokratija. Najzad, princip *institucionalizacije kolektivnog pregovaranja* između zaposlenih i poslodavaca u socijalnoj državi neutralizuje klasni konflikt pretvarajući ga takođe u proceduralni fenomen.

Važno je zapaziti da se sa pojavom socijalne države, proces kolonizacije širi na one elemente sistemsko-svetoživotne interakcije koji su ranije bili manje značajni: na interakciju ekonomskog sistema i potrošača, sa jedne strane, i političkog sistema i klijenta, sa druge. Kroz ove dimenzije interakcije vrši se sistemskom kompenzacija za posledice reifikacije i kulturnog osiromašenja. Kao što Habermas navodi u tekstu "Nova nepreglednost": "Za opterećenja koja su još uvek povezana sa jednim nafatiranim statusom zavisnog rada za zaradu, građanin je oštećen pravnim zahtevima u svojoj ulozi klijenta birokratije države blagostanja, i kupovnom moći u svojoj ulozi potrošača masovnih dobara" (Habermas, 1987: 30). Gubitak slobode u sferi rada kompenzuje se kroz ulogu potrošača (pacificacija klasnog konflikta), dok

se istovrsni gubici u političkoj sferi nadomeštaju kroz brigu socijalne države za pojedinca-klijenta (alijenacija političke participacije). U tome se sastoje specifičnosti savremene forme kolonizacije. Može se zaključiti iz Habermasove analize poznog kapitalizma da je za njega osnovna napetost unutar savremenog društva ista kao i u prethodnim društvenim formacijama – u pitanju je problem reprodukcije nejednakosti. Uprkos transparentnosti moderne forme razumevanja, izgleda da mehanizmi savremene sistemske kolonizacije i dalje sprečavaju "dovršenje moderne", to jest potpunu racionalizaciju sveta života. Izostalo je ostvarenje emancipatorskog potencijala, stvorenog racionalizacijom simboličke reprodukcije, koje bi podrazumevalo da upravljanje društvom počiva u potpunosti na diskurzivnoj proceduri argumentacije.

Slabosti Habermasove kritike kolonizacije

Problem analize savremene forme kolonizacije

Kritička analiza kolonizacije temelji se u normativnom smislu na konceptu komunikativne racionalnosti, koja prožima simboličku interakciju u racionalizovanom svetu života. Ostaje međutim, po našem mišljenju, otvoreno pitanje kako se zapravo pristupa analizi savremene forme kolonizacije. Trebalo bi ispitati da li se u okviru teorije komunikativnog delanja nalazi elaboriran model dinamike kolonizacije u poznokapitalističkim društvima, na temelju kojeg bi se mogla razviti kritika kao svojevrsna "odbrana komunikativnog uma".

Iako je Habermas oslobodio kritičku teoriju balasta marksističke filozofije istorije, preuzeo je neke od ključnih pojmova marksističke perspektive, poput reifikacije i realne apstrakcije, i primenio ih u analizi kolonizacije. Iz toga bi se moglo zaključiti da, iako odbacuje dimenziju klasne borbe u analizi kolonizacije poznokapitalističkih društava, Habermas zadržava koncept klasne suprotstavljenosti. Tu suprotstavljenost bi, u teoriji komunikativnog delanja, trebalo shvatiti kao suprotnost između interesa društvenih grupa čiji povlašćen položaj počiva na pristupu mehanizmima funkcionalne integracije društva, i interesa onih čiji svetoživotni konteksti svakodnevnog života postaju sistemski kolonizovani.

Pošto je klasna borba u poznom kapitalizmu pacifikovana institucionalizacijom socijalne države, glavna dimenzija konflikta sistema i sveta života trebalo bi da počiva na odbrani sveta života od institucionalizacije, kao suštinskog supsumiranja simboličke interakcije pod sistemsku. Dakle, nosioci ove borbe sveta života protiv institucionalizacije ne mogu biti tradicionalne političke partije i pokreti, koji su se konstituisali na osnovama predstave o klasnoj borbi, kao borbi sveta života protiv monetarizacije i birokratizacije.

Habermas u kontekstu kritičke uloge teorije komunikativnog delanja pominje razvoj novih društvenih pokreta koji tematizuju čitav spektar fenomena savremene društvene stvarnosti, ali ne razvija jedan koherentan komunikativnoteorijski koncept reakcije sveta života na savremenu formu kolonizovanja u vidu institucionalizacije. U analizi kolonizacije, ključno je, po našem mišljenju, ispitati koji se vidovi političkog organizovanja sveta života mogu razumeti upravo kao otpor podvrgavanju pojedinca sve gušćim mrežama sistemske kontrole simboličke reprodukcije društva. Četvoročlani model interakcije, koji smo razmatrali, omogućava sagledavanje procesa monetarizacije i birokratizacije. Međutim, ako teorija komunikativnog delanja treba da preuzme ulogu kritičke teorije društva u epohi postfordizma, ona bi morala da razvije konceptualni aparat koji omogućava analizu institucionalizacije simboličke reprodukcije, kao svojevrsnog sistemskog nastojanja da ostvari *monopol na proizvodnju i reprodukciju legitimnih struktura sveta života*.

Po našem mišljenju, Habermas propušta da se sistematski posluži pojmom hegemonije, za koji nam se čini da je neraskidivo povezan sa analizom kolonizacije. Proces racionalizacije sveta života može se vrlo lako interpretirati kao oslobađanje svakodnevnog jezičke interakcije, i njenog društveno-kritičkog potencijala, od apriornog pristanka na reprodukciju nejednakosti, nametnutog kroz ograničavanje komunikacije u pred-modernim formama razumevanja. U tom slučaju racionalizacija sveta života jeste oslobađanje od religijsko-ideološke hegemonije vladajućih društvenih grupa.

U analizi savremene sistemske kolonizacije sveta života, trebalo bi postaviti sledeće pitanje – ukoliko je moderna forma razumevanja rastvorila strukture ideološko-religijske svesti i onemogućila dalje proizvođenje pristanka na reprodukciju nejednakosti na tim osnovama, na kojim mehanizmima počiva hegemonija u poznom kapitalizmu. Ako bi se pošlo od ovako formulisanog pitanja, koncept kolonizacije u pozno-kapitalističkim društvima mogao bi se razviti u model mehanizama neutralizacije potencijala kulturne modernosti. Pojam kolonizacije, po našem mišljenju, povlači sa sobom pitanje savremenih tehnologija vladavine i, u njihovim okvirima, prostora za autonomno delanje aktera. Pravno kodifikovanje sve brojnijih elemenata sveta života bi se, u tom smislu, u modelu savremene kolonizacije moglo shvatiti kao tehnologija vladavine kojom se proizvodi privid da sistemski domeni čine ustupak svetlu života, zadovoljavajući njegove zahteve za pravednošću u sferi svakodnevnog interakcije. Na taj način bi se moglo ukazati na jedan od mehanizama ostvarivanja post-ideološke hegemonije u savremenim društvima.

Time bismo došli i do pitanja kako razgraničiti emancipatorni uticaj (pritisak) racionalizovanog sveta života na sistemske domene koji rezultira institucionalizacijom komunikativne racionalnosti ("svetoživotna kolonizacija

sistema"), od suprotnog procesa institucionalizacije domena svakodnevne interakcije u cilju *njihovog podvrgavanja sve efikasnijoj kontroli* koja se sprovodi prema kriterijumima efikasnosti kapitalističke reprodukcije društva. Upravo bi ovo pitanje zahtevalo senzibilitet za specifičnu formu poznokapitalističkog *paradoksa modernizacije*, kao istovremenog proširenja prostora za autonomno delanje i sve obuhvatnijeg podvrgavanja svih formi društvene interakcije kontroli njihove funkcionalnosti. Tako bi se ovim razgraničenjem mogao prevazići nedostatak jednostrane percepcije dinamike pozne moderne u Kritičkoj teoriji prve generacije, prema kojoj je potencijal za dalju humanizaciju razvijenih društava presahnuo i ustupio mesto neograničenom širenju reifikacije.

Defanzivnost Habermasove kritike kolonizacije

Nakon što smo razmotrili neophodnost elaboracije koncepta savremene sistemske kolonizacije sveta života, trebalo bi se osvrnuti na još jedan problem koji se javlja u vezi sa kritičkom ulogom Habermasove analize kolonizacije, na koji je ukazao Tomas Mekarti, u tekstu "Kompleksnost i demokratija, ili zavodljivosti teorije sistema". Mekarti kritikuje Habermasovu teorijsku strategiju "pozajmljivanja" od teorije sistema u konceptualizovanju društvene dinamike poznog kapitalizma.

Kritičku ulogu teorije komunikativnog delanja Mekarti posmatra na sledeći način: "Jedan od načelnih ciljeva *Teorije komunikativnog delanja* je u stvari razvijanje adekvatnije verzije teorije reifikacije" (Mekarti, 1996: 39). Ovakvo shvatanje u skladu je sa gore iznešenim mišljenjem da Habermas u analizi kolonizacije i dalje suštinski sledi perspektivu klasne suprotstavljenosti, ali napušta jednostrano poimanje modernizacije kao razaranja društvenog totaliteta.

Korak koji Habermas poduzima u izgradnji dvostepenog modela društva, a koji prema Mekartiju tupi kritičku oštricu analize kolonizacije, jeste redukcija političkog domena društvene stvarnosti na administrativni sistem, sa jedne strane, i politički u užem smislu, koji ima funkciju legitimisanja poretka u masovnim demokratijama (Mekarti, 1996: 46). Habermas, po Mekartiju, bez odgovarajućeg empirijskog utemeljenja prihvata ovu sistemskoteorijsku redukciju pojma politike i time zapravo približava svoj teorijski poduhvat sistemske teoriji Parsonsa i Lumana.

Ako Habermas prihvata sistemskoteorijsko poimanje politike kao domena koji se iscrpljuje u dva funkcionalna podsistema, administriranja i proizvođenja legitimnosti, onda on na temelju ovog shvatanja dolazi u sukob sa sopstvenom prosvetiteljskom orijentacijom ka "maksimiziranju društvenog samorazumevanja", koje bi se moralo ostvariti upravo u političkom domenu. To je suština Mekartijeve kritike - Habermas u pokušaju sinteze sistemske i akterske perspektive ustupa

previše prostora sistemskoj, čime obesmišljava koncept "dovršenja moderne" kao uspostavljanja samotransparentnog društvenog poretka radikalne demokratije, zasnovanog na etici diskursa.

Teza o suštinskoj suprotstavljenosti kapitalizma i demokratije, kao fenomena koji počivaju na različitim formama društvene integracije i različitim oblicima racionalnosti, takođe je dovedena u pitanje identifikovanjem politike kao sistemskog domena društvene stvarnosti. U svom ranijem delu *Teorija i praksa*, Habermas naglašava da se "iracionalnost vladavine, koja je danas postala kolektivna životna opasnost, može savladati samo političkim obrazovanjem volje, koje se vezuje uz načelo opšte diskusije slobodne od vladavine" (Habermas, 1980: 363). Dakle, svet života se protiv "iracionalnosti vladavine" (što bi se moglo tumačiti kao: sistemske racionalnosti vladavine), može boriti samo odbranom politike kao sfere demokratskog obrazovanja volje od agresije sistema koji nastoji da politiku pretvori u domen "proizvođenja legitimnosti" za kapitalistički poredak. U *Teoriji komunikativnog delanja* čini se da je ishod borbe unapred određen u korist sistema, pošto je politika smeštena u njegove okvire.

Definisanjem domena politike u sistemskim kategorijama, Habermas u stvari "dediferencira" dvostepeni model društva uklanjajući političku sferu kao polje na kome se komunikativna racionalnost može suprotstaviti sistemskoj u borbi za prevlast u motivacionim strukturama pojedinačnih delatnika. Tako je ravnoteža a priori osetno pomerena u korist sistema, pa kritička teorija nužno postaje defanzivna, ostavljajući svetu života jedino mogućnost da u sferama javnosti i privatnosti donekle zaustavi napredovanje sistemske racionalnosti, ali ne i da stremi "dovršenju moderne" kao prožimanju celokupne društvene stvarnosti etikom diskursa.

Habermas priznaje da je njegova kritička perspektiva defanzivna. U odgovoru Mekartiju on ovako konceptualizuje otpor koji svet života može pružiti kolonizaciji: "Radi se o tome da se drže u šahu sistemski imperativi intervencionističkog državnog aparata, baš kao i imperativi privrednog sistema. To je defanzivno formulisan zadatak, ali ta defanzivna promena pravca neće uspeti bez radikalnog i široko sprovedenog demokratizovanja" (Habermas, 1996: 139). Sistemski imperativi se "drže u šahu" delovanjem autonomnog javnog mnjenja, po modelu svetoživotne "opsade" sistema. Mekarti, po našem mišljenju, s pravom ukazuje na mogućnost da kritička teorija sam proces demokratizovanja formuliše kao nastojanje da se sfera političkog oslobodi od sopstvene redukovanosti na intervencionistički državni aparat. Postideološka hegemonija u savremenim društvima mogla bi se shvatiti upravo u smislu širenja predstave o politici kao sistemskom domenu efikasnog upravljanja društvom, rezervisanom za eksperte.

Pitanja racionalističkog redukcionizma i evrocentrizma teorije komunikativnog delanja

Razmotrili smo Mekartijevo stanovište, koje Habermasu zamera defanzivnost. Habermasov teorijski sistem može se, međutim, kritikovati i sa suprotnog stanovišta – može mu se, njegovim sopstvenim rečima, pripisati "filozofski fundamentalizam", koji predstavlja jednu od ključnih tema njegove kritike moderne društvene teorije. Postavlja se pitanje u kojoj meri Habermas zapravo uspeva da iskorači iz okvira evrocentrične prosvetiteljsko-racionalističke filozofije i da zaista omogući jedan drugačiji pristup društvenoj stvarnosti.

Kritičari Habermasove teorije poput Žerara Delantija s pravom, po našem mišljenju, ukazuju na zarobljenost teorije komunikativnog delanja u okvirima zapadnog racionalizma i rigidno prosvetiteljske perspektive kojoj nedostaje senzibilitet za kulturni pluralizam, polimorfnost modernizacijskih procesa i heterogenost vrednosnih sistema. Žerar Delanti kritikuje teoriju komunikativnog delanja u tekstu "Habermas i zapadni racionalizam: politika identiteta, društveno učenje i kulturne granice moralnog univerzalizma", ukazujući na heurističku ograničenost komunikativnoteorijske perspektive. Teorija koja svoju analizu društvene stvarnosti bazira isključivo na univerzalističkom konceptu izgradnje neprisilnog konsenzusa gubi iz vida jednako važnu potrebu *kulturnog razumevanja* kao temelja društvenosti. "Značaj ovih (kulturnih) konflikata je u tome što ne mogu tako lako biti objašnjeni tezom o kolonizaciji sveta života: to su kulturni konflikti inherentni svetu života" (Delanty, 1997: 31). Po Delantiju, analitički okvir teorije komunikativnog delanja mora da se proširi u toj meri da obuhvati problematiku kulturnog pluralizma i politike identiteta, što bi podrazumevalo da se analiza odvija paralelno na dve ravni: konsenzualnog sporazumevanja i kulturnog dijaloga.

Delanti ukazuje na "fundamentalnu slabost teorije da pristupi analizi kulturnih problema" (ibid: 34). Racionalistička analiza interakcije sistema i sveta života podrazumeva da se društveni konflikti pojavljuju isključivo na relaciji funkcionalna-komunikativna racionalnost, unutar kulturno homogenog i harmoničnog društva, što predstavlja teorijsku fikciju. Delanti primećuje da je Habermasova teorija modernosti izgrađena u potpunosti na poređenju sa predmodernim društvima, i da gotovo uopšte nema razmatranja savremenih ne-zapadnih društava (ibid: 39).

Intersubjektivnost je u Habermasovoj teoriji, kao što zapaža Šila Benhabib, jednodimenzionalno shvaćena, a mogli bismo dodati i da ona zapravo ostaje u granicama filozofije subjekta. Komunikativnoteorijski koncept intersubjektivnosti ne implicira *razumevanje* drugog u njenoj posebnosti, već isključivo *sporazumevanje* na temelju univerzalnih, apstraktnih pravila jezičke komunikacije. Habermasov proceduralni racionalizam temelji se na principu "relativizovanja sopstvenog života u odnosu na legitimne zahteve drugih načina života, to jest da se

drugima, sa svim svojim idiosinkratičnostima i nerazumljivostima, priznaju ista prava kao sebi, da se ne insistira na univerzalizovanju sopstvenog identiteta..." (Habermas u: Delanty, 1997: 36).

Uviđamo, dakle, da je Habermasovo shvatanje intersubjektivnosti u velikoj meri formalističko, i da komunikativno delanje ima primarnu funkciju da onemogućí subjektocentrično "supsumiranje" drugog pod sebe. U Habermasovoj perspektivi komunikativno delanje je tu da spreči *prisilu* kako bi pojedinci mogli da ostvare konsenzus, ali ne i da omogućí međusobno razumevanje različitih kultura, načina života, praktila identiteta. Trebalo bi, slažemo se sa Delantijem, raditi na takvom proširivanju teorije komunikativnog delanja koje bi omogućilo da paradigma sporazumevanja izade iz krutih okvira proceduralističkog racionalizma kako bi u još većoj meri obuhvatila složenost savremene društvene stvarnosti.

Literatura

- Apel, Karl-Oto: "Normativno utemeljenje kritičke teorije putem rekursa na običajnost sveta života?", u: Srpska politička misao, br. 1-4 za 1996, Beograd
- Benhabib, Šila: "Utopijska dimenzija u komunikativnoj etici", u: Srpska politička misao, br. 1-4 za 1996, Beograd
- Delanty, Gerard: "Habermas and Occidental Rationalism: The politics of Identity, Social Learning, and the Cultural Limits of Moral Universalism", u: Sociological Theory, vol. 15:1, 1997, Washington
- Habermas, Juergen: "The Theory of Communicative Action", Vol.2 - "Lifeworld and System: Critique of Functionalist Reason", 1987, Beacon Press, Boston
- Habermas, Jirgen: Filozofski diskurs moderne, 1986, Globus, Zagreb
- Habermas, Jirgen: Teorija i praksa - socijalnofilozofske studije, 1980, BIGZ, Beograd
- Habermas, Jirgen: Postmetafizičko mišljenje, 2002, Beogradski krug, Beograd
- Habermas, Jirgen: "Smisao poslednjeg utemeljenja u moralnoj teoriji (odgovor Apelu)", u: Srpska politička misao, br. 1-4 za 1996, Beograd
- Habermas, Jirgen: "Problemi dvostepenog koncepta društva: sistem i svet života (odgovor Mekartiju)", u: Srpska politička misao, br. 1-4 za 1996, Beograd
- Habermas, Jirgen: "Racionalnost i politika: intervju sa Habermasom", u: Srpska politička misao, br. 1-4 za 1996, Beograd
- Habermas, Jirgen: "Moderno i postmoderno", u: Polja, God. 34, br. 348/349, 1988
- Habermas, Jirgen: "Nova nepreglednost", u: Pavlović, Vukašin (prir.): Obnova utopijskih energija, 1989, Beograd, Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije
- Mekarti, Tomas: "Kompleksnost i demokratija, ili zavodljivosti teorije sistema", u: Srpska politička misao, br. 1-4 za 1996, Beograd